ЧЕРВЕНОТО КАТО ФРАГМЕНТ ОТ ЛИНГВОЦВЕТОВАТА КАРТИНА НА СВЕТА

Христина Марку

Democritus University of Thrace

Лингвоцветовата картина на света като част от езиковата картина на света отразява езиковите представи за цветовете, плод на психофизиологическия, но и на културно-историческия човешки опит. Цветът представлява амбивалентен езиков знак, в чиято семантична структура съжителстват денотативни и символни значения. Особеното място на цветовата лексика в езиковата система занимава оформилата се в последните десетилетия "лингвистика на цвета", която разработва и прилага диференцирани подходи към проблематиката на цветообозначенията: еволютивен, когнитивен, лингвокултурологичен, семиотичен и т.н. (вж. напр. Tokarski 1995; Wierzbicka 1990, 1996; Алмалех 1997, 2006).

Интересът към езиковата концептуализация на цветовете в отделните славянски езици не е нов, могат да се посочат и редица балканистични изследвания, насочени към търсене на особените етнокултурни кодове, скрити в цветообозначенията (вж. изследванията на Алмалех 1997; Петрова 2011; Асенова–Дукова 2011).

В настоящия доклад фокусираме върху етнохроматичната парадигма на червения цвят[1] като средство за тълкуване и оценка на човека и мястото му в света в три езика – български, руски и новогръцки. Основният интерес е насочен към аксиологичните възможности на лексемите за червено, обусловени от скритите смисли и асоциации, носени от тях. Не ни е известно цветовият концепт за червено да е бил конкретен обект на лингвистичен интерес в съпоставителен славяно-балкански план.

Езиковият материал, върху който се базира изследването, се състои от лексеми със значение на червен цвят, повече или по-малко устойчиви словосъчетания, включващи прилагателни за червено или негови синоними, както и производни глаголи и причастия. Наблюдаваме значенията на червения цвят при конвенционални употреби, лексикалните и текстовите възможности на думите за червено да функционират със

---

[1] Заедно с цветообозначенията за бяло и черно, червеното се отнася към основната триада термини за цвят в езиците (Berlin–Kay 1969: 7).

значения за нецвят. Езиковите данни са ексцерпирани основно от лексикографски източници (РБЕ, ΛΚΝΕ, *Толковый словарь живого русского языка Даля*, Κριαράς Εμ. *Επιτομή λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους γραμματείας*). Интересува ни преди всичко съотношението *дума за цвят – значение за нецвят на думата за цвят*.

„Цветът на цветовете" – червеният цвят – разполага с мрежа от значения, една част от които са универсални, а други не само не съвпадат, но биват и противоречиви. Представлява интерес да се проследи етнохроматичната парадигма и да се потърсят проявите на езикова и културна специфика в езиковите концептуализации на червения цвят в разглежданите езици.

Червеният цвят е един от малкото цветове, чиито названия в съвременните езици отвеждат към общ индоевропейски корен (срв. лат. ruber и rufus, стгр. ἐρυθρός[2] от индоевр. *reudh-). Факт, който задължително трябва да се отбележи, е характерната за всички езици прототипична връзка с цвета на кръвта (Охрицкая 2012: 16, но вж. също така за шведски език Pietrzak-Porwisz 2007: 104).

За гръцкия език е характерна опозицията книжовно/народно, стиловата диференциация[3] и разпределянето на функциите между двете основни прилагателни за червен цвят: ερυθρός (стгр. ἐρυθρός)[4] от индоевр. *reudh, и по-късното новогр. κόκκινος [kókinos].[5] Срв. в български и руски език език лексемата 'румен', 'румяный', от праславянското цветоозначение румен > *ruměnъ < *rudměnъ, произв. от *rud- 'червен' (Александрова 2007).

Лексемата 'червен' като цветоозначение с различен фонетичен облик присъства във всички славянски езици и се извежда от праслав. *čьrv×enъ < * čьrviti 'оцветявам в червен цвят' < *čьrvь 'червей' (Фасмер 1986: 334, цит. по Александрова 2007)[6], рус. 'червленой', 'черёмный'.

Прилагателното'красный' в руския език се появява през XVII–XVIII в. със значение „красив", с произход от старославянската кратка форма 'красьнъ', възникнала в общославянския период и принадлежаща в различните славянски езици към думите със значение "красота", "красив", "слава" и т.н. (Охрицкая 2012: 15).

И в трите разглеждани езика присъства синонимът бълг. 'ален'[7], рус. 'алый'[8], гр. 'άλικος'[9], чието прототипично значение е свързано с огъня като еталон.

---

[2] По данни на *Ετοιμολογικό λεξικό της Νέας ελληνικής γλώσσας* (Babiniotis 2009: 501).

[3] По-подробно по въпроса за разграничаването, определението и прагматичните значения на книжовно и народно равнище в гръцки език вж. Anastasadi-Simeonidi 2003.

[4] По данни на *Ετοιμολογικό λεξικό της Νέας ελληνικής γλώσσας* (Babiniotis 2009: 501).

[5] Новогръцката лексема 'κόκκινος' възниква през елинистичната епоха и постепенно почти напълно измества древногръцкото 'ερυθρός'. Извежда се от думата 'κόκκος' (зърно); вероятно средиземноморска заемка, по-конкретно от зърната на вид дъб, от които се получава ярка червена багра.

[6] За разпределението на лексемата по българската езикова територия вж. Александрова 2007.

[7] С тюркски (печенежки, по-вероятно кумански, но не и турски) произход: тур., крим.-тат. al, татар., казах., чагат., уйг. ал, туркм. аал „ален". Думата е запазена като част от старобълг. лични имена: Алтимир, Елтимир (XII–XII в.), букв. „нажежено желязо": *http://bg.wiktionary.org/wiki*.

[8] От крим.-тат. al – "светлорозов" (*Этимологический словарь русского языка* М. Р. Фасмера).

Червеният цвят се свързва с два прототипа – кръвта и огъня. Цветът-прототип е свързан с архаичните представи на човека и с понятията огън и светлина и е натоварен със сакрално и символично съдържание. Понятието за цвят се развива чрез семантизацията на най-типичните качества на предметите-еталони (прототипите) – огънят е червено-жълт и топъл, кръвта винаги е червена и топла (Алмалех 2006, 2008; Wierzbicka 1990). Лексикографските тълкувания също маркират изведимостта на лексемите за червен цвят от двата еталона – кръвта и огъня. Наличието на два предмета-еталон е една от причините за „проблемите" при червения цвят и оправдава сложната семантичната тъкан на концепта „червено": „Става ясно, че проблемът с червеното е сложен, но тъкмо тази сложност илюстрира универсалиите, синонимията, антонимията в рамките на един цвят, схващан като категория" (Алмалех 2001: 105).[10]

В нецветовите значения на лексемите за цвят винаги присъства аксиологичен компонент. Оценъчната семантика се оформя на базата на физиологичното и психологическото цветовъзприятие, на културно-исторически формираните символни значения на цветовете, от които произтичат и етнокултурните различия. Задължителната вътрешна антонимия, характерно отношение за всички цветове, най-ярко и константно присъства при червеното (Алмалех 2001: 123). Червеното е амбивалентен цвят, който има възможност да се асоциира и да концептуализира както положителни, така и отрицателни признаци. Представлява интерес констатирането на асиметрия при значенията, свързани с положителната или отрицателната оценъчност и тяхното съотношение в разглежданите езици. Разбира се, говорим винаги за значения, придобивани в контекста и зависими от него, тъй като значенията за нецвят на термините за цвят възникват в контекста и са в пряка зависимост от него (Алмалех 2001: 132).

Концептуалните признаци, извеждани от значенията на лексемите за червено, са на първо място различни характеризиращи външни и вътрешни черти, свързани с цвета на кръвта, които могат да бъдат натоварени както с положителни, така и с отрицателни конотации.

1. Позитивно-оценъчни значения:

Червеният цвят е показател за сила на емоциите, силно вълнение, страст, чувства с висок интензитет: ентусиазмът, възторгът, въодушевлението, ликуването, екзалтацията, щастието са в тясна асоциативна връзка с червеното. Червеният цвят е прототипично свързан преди всичко с концепта „кръв", осъзнава се като цвят на кръвта[11] (Wierzbicka 1996: 262). Приливът на кръв е физиологична реакция, която може да бъде предизвикана от положителни или отрицателни емоции.

---

[9] От тур. al по данни на *Ετοιμολογικό λεξικό της Νέας ελληνικής γλώσσας* (Babiniotis 2009: 96).

[10] Освен символните значения на червеното, произтичащи от прототипичното му асоцииране с кръвта и огъня, съществува свързването на червения цвят с юга като посока на света. Според персийската и китайската системи за ориентиране, червеният цвят съответства на юг. Сериозно аргументираните хипотези на Ив. Добрев (1985: 199–201) разкриват следните значения:

бълг. Червено море – Южно море

рус. Червонная Русь (в летописите от XVI в.) – Южна Русия

гр. ἐρυθρᾶ θάλασσα – Червено море (Южно море)

1.1. Асоциативна връзка „*червен – щастие, радост, доброта, добро*"

- бълг. червенея от радост, поаленявам от щастие, поруменявам от вълнение, от удоволствие
- рус. раскраснеться от удовольствия, от радости
  красное солнышко (в значение на празничност, но и като доброжелателно отношение към околните); Красное солнышко на белом свете черную землю греет.[12]
  красный денек (слънчев, хубав, който повдига настроението);
  красное словцо (остроумно, на място казано)
  Жить в добре да в красне, хорошо и во сне.
  Старость не радость, не красные дни.
- гр. κοκκινίζω από τη χαρά (почервенявам от радост)

1.2. Асоциативна връзка „*червен – здрав, млад, жизнен*":

- бълг. румен, червендалест, кръвен, румени бузи (белег на здраве и младост)
- рус. румяный, раскрасневшийся; Румянец молодости играет на щеках.
  Алеет, поколе молодеет; станет стариться, побуреет.
  красный молодец, красная девица (за млад и здрав човек)
  алые щёки (символ на женско здраве и красота)
- гр. Έχει το κόκκινο χρώμα της υγείας (букв. има червения цвят на здравето)
  Ροδοκόκκινο πρόσωπο, Ροδοκόκκινα μάγουλα, όλο υγεία. (червено, румено лице, червени бузи, признак на здраве)

И в трите езика е проявена „универсалната знаково натоварена опозиция „бял/червен" (Алмалех 2008):

- бълг. дай ми бяло и червено, да белея като мляко, да здравея, червенея, като божур във градина.
- рус. краше цвета алого, белее снега белого; кровь с молоком
- гр. 'κοκκινόλευκος' (червено-бял)[13]

За гръцки език, както вече обърнахме внимание, е релевантна и опозицията: книжовно/народно равнище. Трябва да подчертаем, че връзката на червения цвят със здравето се осъществява само на равнището на народната лексика и фразеология. Стилистичното разделение на синонимите за червено е проблем, свързан

---

[11] В българските диалекти при част от названията за червен цвят е съвсем прозрачен десигнатът „кръв", напр. 'кървен', 'червен' (Граово; Костел, Елен.), 'кървав', 'червеникав' (Странджа), 'кръвена', 'червена' (Яврово, Асеновгр.; Бойково, Пд.) (Александрова 2007).

[12] В речника на В. Даль са регистрирани 19 пословици със словосочетание „красное солнышко".

[13] Необходимо е да отбележим, че в новогръцкия език сложното прилагателно 'κοκκινόλευκος' (червено-бял) със значение „бял и червен – красив, здрав" е изместено напълно от 'ροδοκόκκινος': (Ερμον. Ζ 49). [<επίθ. κόκκινος + λευκός] (Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας 1100-1669 του Εμμανουήλ Κριαρά).

с практиката на превода. Подобна специализация на синонимните названия за червен цвят в зависимост от основните съдържащи се в тях конотации, е в сила и за българския и руския език: срв. в бълг. синонимите 'червен', 'ален', 'пурпурен'.

Междуцветова антонимична опозиция „червен/блед, безцветен" се проявява и в трите езика, маркирайки противопоставянето „живот, жизненост/смърт, безжизненост":

бълг. По бледото му, почти безкръвно лице кръвта беше почнала отново да струи и го покри със слаб багрец. (Д. Спространов).

рус. Что красен? жениться хочу. Что бледен? да женился.
В добром житье краснеют, в худом бледнеют.

гр. ... μόλις σταμάτησε για λίγο μες στα δόντια ο θάνατος, κ' ύστερα χύθηκε μεμιάς ως τα χλωμά του νύχια. (Смъртта спря за малко между зъбите, и после се разля чак до бледите му нокти. – О. Елитис).

1.3. Асоциативна връзка *„червен – красив":*

бълг. Да е бяла и червена! (пожелание)
Хубостта на Цветана нямаше изказ. Бяла, румяна, черни очи, вити вежди, алени устни, тънка снага, дълги коси, да гледаш, да се ненагледаш. (К. Величков).

рус. Красавец – кровь с молоком
Печаль не красит, горе не цветит.

гр. Τα χείλια της ήταν κατακόκκινα, άλικα. (Устните ѝ бяха яркочервени, алени)

1.4. Асоциативна връзка *„червен – най-красив, представителен, главен"*

Асоциирането на червения цвят с понятия като представителност, почетност, парадност е характерно за руския език:

рус. красное крыльцо; красный угол; красная лавка
Краше красного солнышка, светлее ясного месяца.

1.5. Асоциативна връзка *„червен – благороден, богат, висш, велик, царствен":*

Езикът на облеклото е продължение на езика на цветовете: през средните векове червеният цвят е знак за царственост (вж. Петканова 2000: 58). Друг проблем е как естественият език вербализира и специализира значения чрез функционално натоварване на отделните синоними. Така например асоциативната връзка с благороден произход, аристократизъм се носи от синонима 'пурпурен' (асоциира се с властта, кралското управление и висшата аристокрация); рус. 'пунцовый', 'пурпурный', 'порфировый'; гр. 'πορφυρός', 'πορφυρένιος'. (Вж. още и стб. 'багрѣница', рус. 'багрʹяный', 'багрʹить' 'окрашивать в багровый цвет').

бълг. Пурпурната златовезана багреница се спущаше на дипли, на дипли от раменете му. (И. Вълчев).
Блещи въз Ивайла царска багреница (Ив. Вазов).

рус. порфира, багряница, порфироносный муж, порфиронбосец – государь, повелитель земли и народа, порфирородный, багрянородный, царственой крови, поколенья (Словарь Даля).

гр. πορφυρός[14], πορφυρογέννητος

2. Негативно-оценъчни значения:

Силният гняв, негодуването, възмущението също са свързани с идеята за кръвта и червеното като цвят на кръвта. В състояние на гняв настъпват определени физиологични процеси в организма, чийто външен индикатор е нахлуването на кръв и почервеняването на лицето.[15]

2.1. Асоциативна връзка „*червен – гневен*"

бълг. почервенявам от гняв, ставам червен като рак;
Имаше десетина кучета, които, като се облизваха и въртяха гневни, кръвясали очи (Й. Йовков);
... запъхтян от ярост, с кръвясали очи (Д. Талев)

рус. залиться краской, краска/кровь бросилась в лицо, побагроветь от злости;

гр. κοκκινίζω από το κακό του, γίνομαι κόκκινος από θυμό/από τα νεύρα;

2.2. Асоциативна връзка „*червен – предизвикателен, дразнещ*"

бълг. червен плащ, червена кърпа
Ходя на (по) ален фес. (диал. 1. Имам лошо поведение, морал. 2. Не искам да зная какво говорят хората за мене).

рус. красный плащ, красная тряпка

гр. κόκκινο πανί, αναβοσβήνει κόκκινο (προειδοποιητικό) λαμπάκι

2.3. Асоциативна връзка „*червен – тревожен, опасен*"

бълг. червен бутон, червена лампичка, червена линия, Червена книга

рус. красная лампочка, красная линия, Красная книга

гр. αναβοσβήνει κόκκινο λαμπάκι, Κόκκινο Βιβλίο των Απειλούμενων Ζώων

Както се вижда от последните приведени примери, основният брой колокации с прилагателното ‘червен’ представляват калки-интернационализми, навлизащи интензивно в езиците през последните десетилетия. Те са с фиксирана универсална семантика и употреби в типични контексти.

---

[14] От древногр. ‘πορφυρούς’, вероятно с малоазийски произход, преминала чрез латински (purpura) в съвременните европейски езици (purple, pourpre, porpora, purpura) (вж. Babiniotis 2009). У Омир ‘πορφυρός’ се среща със значение на тъмночервен, но и на „скъпоценен", а в *Илиада* (I, 200) и *Одисея* (υ, 151) „червеният килим" (τάπητας βάλλετε πορφυρέους) е знак на почести и гостоприемство (http://www.asprilexi.com).

[15] За семантичните асоциации „сърце – червено – гняв, злоба, злост, омраза" в балканските езици вж. (Петрова 2011: 89).

2.4. Асоциативна връзка „*червен – смущение, срам, дискомфорт*”

Червеният цвят се свързва с една чисто физиологична реакция на организма – изчервяване от смущение или срам. Едновременно с това маркира и психологическа реакция, породена от асоциациите с нещо срамно, неприлично, недостойно, безнравствено.

бълг.	червя се – срамувам се; … силно зачервенял от смущение (Ив. Вазов)
рус.	краснеть от стыда, от смущения, от робости
гр.	Δεν κοκκινίζεις με αυτά που λες; (Не се ли червиш от това, което казваш?)
	Είναι κακό πράγμα αυτό που κάνεις, δεν ντρέπεσαι, δεν κοκκινίζεις; (Това, което правиш, е лошо, не те ли е срам, букв. не се ли червиш?)

Изводи:

Наблюденията върху концептуализацията на червения цвят в трите изследвани езика водят до редица констатации. От прегледа на основните значения на червения цвят може да се заключи, че универсалното доминира над етноспецифичното. Освен принадлежността и на трите езика към общ културен ареал, трябва да се отчете като фактор и съвременната епоха, която позволява все по-широкото навлизане на калкирани „цветови интернационализми” (от рода на ‘червена линия’, ‘червен плащ’ и пр.).

Въпреки превеса на общото над специфичното, съпоставителният анализ налага впечатлението за по-богат набор от вербализирани значения за нецвят на цветообозначенията за червено в български и руски език. В славянските езици червеното носи много повече положителни конотации: реализират се значения, свързани с младостта и красотата, но и с доброто, радостта и благото, особено характерни за руския език. В руски език червеното е свързано и с такива понятия като „парадно, празнично, най-красиво, главно, велико”. Асоциирането на червеното с красотата, добротата, радостта, представителността, ценността, почетността могат да се отнесат към културно-специфичните признаци.

В гръцки език денотативните значения на лексемите за червено са по-явни, връзката с обозначаване на червеното като цвят не е загубена: доколкото има отправяне към понятия като красота, здраве, младост, то съществува на едно допълнително равнище, но без да се губи напълно денотацията.

Приложнолингвистичното значение на подобни съпоставителни изследвания за чуждоезиковото обучение, за теорията и практиката на превода е безспорно и това е един от аспектите, в които конкретните наблюдения биха могли да се окажат особено полезни.

БИБЛИОГРАФИЯ

Anastasiadi-Simeonidi 2003: Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α., Φλιάτουρας Α. *"Η διάκριση [λόγιο] και [λαϊκό] στην ελληνική γλώσσα"*. In: *Πρακτικά του 6-ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής γλωσσολογίας*: *http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/* (достъп: 10.12.2013).

Berlin–Kay 1969: Berlin B., Kay P. *Basic Color Terms: their Universality and Evolution.* Berkeley and Los Angeles: *University of California Press*, 1969.

Pietrzak-Porwisz 2007: Pietrzak-Porwisz G. *Semantyka czerwieni w języku szwedzkim*. W: *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 124/ 2007, 103–116.

Tokarski 1995: Tokarski R. *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wyd. UMCS, 1995.

Tokarski 1998: Tokarski R. *BIAŁA BRZOZA, CZARNA ZIEMIA, czyli o miejscu stereotypu w opisie języka*. W: *Język a kultura, t. 12: Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*. Red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński. Wrocław, 1998, 124–134.

Wierzbicka 1990: Wierzbicka A. *The meaning of color terms: semantics, culture, and cognition*. In: *Cognitive Linguistics* 1/1990, 99–150.

Wierzbicka 1996: Вежбицкая А. *Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия*. В: *Язык. Культура. Познание.* Москва: *Русские словари*, 231–291.

Александрова 2007: Александрова С. *Названия за цветове в българските говори. – Електронно списание LiterNet*, 10/2007: *http://liternet.bg/publish20/s_aleksandrova/nazvaniia.htm* (достъп: 7.12.2013).

Алмалех 1997: Алмалех М. *Цветовете в балканския фолклор. Езикът на цветовете*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 1997.

Алмалех 2006: Алмалех М. *Корени. Семиотика на цвета*. София: *Велес*, 2006.

Алмалех 2008: Алмалех М., *Семиотика на цвета. – Електронно списание LiterNet,* 2/2008: *http://liternet.bg/publish17/m_Алмалех/semiotika.htm* (достъп: 8.12.2013).

Асенова–Дукова 2011: Асенова П., Дукова У. *Homo balcanicus в мрак и на светлина*. В: *Балканский спектр: от света к цвету*. Москва: *Пробел-2000*, 9–15.

Добрев 1985: Добрев И. *Белодрешковци, Белая Русь, Бели и Черни Осъм*. В: *Годишник на СУ „Климент Охридски", ФСлФ. Проблеми на българистиката и славистиката.* Т. 74. София, 1985, 199–201.

Охрицкая 2012: Охрицкая Н. М. *Лингвокультурологический аспект многозначности цветонаименований.* Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Челябинский государственный университет, 2012: *http://www.lib.csu.ru/texts/diss/OhritckayaNM_ar.pdf* (достъп: 10.12.2013).

Петканова 2000: Петканова Д. *Средновековна литературна символика*. София: *Време*, 2000.

Петрова 2011: Петрова А. *Об эмоциях, их „доме" и цвете (взгляд на зеленый и красный гнев в балканских языках).* В: *Балканский спектр: от света к цвету.* Москва: *Пробел-2000*, 2011, 86–94.

Речници

Babiniotis 2009: Μπαμπινιώτης Γ., Ετοιμολογικό λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας. Ιστορία των λέξεων. Κέντρο λεξικολογίας, 2009.

Kriaras www: Κριαράς Εμ. *Επιτομή λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους γραμματείας*: *http://www.greeklanguage.gr/greekLang/medieval_greek/kriaras/index.html* (достъп: 8.12.2013).

ΛΚΝΕ: Λεξικό της κοινής νεοελληνικής. Θεσσαλονίκη, 2002.

Даль www: Даль В. *Толковый словарь живаго русского языка*: *http://slovarДальja.net/* (достъп: 1.12.2013).

Трессидер www: Трессидер Д. С. *Словарь символов. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/#К* (достъп: 1.12.2013).

Фасмер 1986: Фасмер М. Р. *Этимологический словарь русского языка.* Москва: *Прогресс*, 1986. *http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=contents&book=Фасмер* (достъп 1.12.2013).

.